

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 341.45

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.2.19>

К. В. Громовенко

доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету

Я. О. Тицька

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Дана робота присвячена спробі визначити роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини. Звертається увага на те, що саме правоохоронні органи утворюють систему, що є ядром організаційного забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини. В якості підтвердження даної тези наводяться норми чинного законодавства, котрі визначають основні напрями діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Окремо і доволі ґрунтовно розглядається питання про зміст поняття «правоохоронні органи». Аналізується основні підходи до даного поняття в наукових колах, а також з позиції законодавця. Сформулований висновок, що незважаючи на те, що поняття «правоохоронні органи» є одним із найуживаніших термінів у праві, в юридичній літературі та в законодавчій площині не сформувалося чітке уявлення про зміст цієї категорії.

У роботі пропонується теоретико-правовий аналіз механізму забезпечення прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів, котрий можна уявити в вигляді двох підсистем: перша – система охорони, друга – система захисту. Здійснено аналіз сучасного стану роботи правоохоронних органів, окреслено основні проблеми у роботі правоохоронних органів щодо захисту прав людини та громадянина. Надано конкретні пропозиції та рекомендації відносно вдосконалення механізму захисту прав людини та громадянина правоохоронними органами. Окреслено основні тенденції подальших наукових пошуків у сфері забезпечення прав людини правоохоронними органами.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, права і свободи людини, права і свободи громадянина, правопорядок, законність, правова держава, механізм захисту

Постановка проблеми. Людина, її права та основоположні свободи становлять найвищу соціальну цінність у правовій державі, саме на їхнє забезпечення й реалізацію має бути спрямована уся діяльність держави і, насамперед, діяльність правоохоронних органів. Реальність забезпечення прав та свобод людини та громадянина є важливим показником досягнутого державою рівня цивілізованості. Конституція

України та чинне законодавство закріплює за державою в особі компетентних органів функцію захисту прав та свобод людини, котра передбачає можливість звернутися за захистом своїх законних прав та інтересів.

З сутності права випливає, що реалізація прав та свобод людини неможлива без забезпечення її діяльністю державних (правоохоронних в тому числі) органів та посадових осіб. Їх діяль-

ність є свідоцтвом реальності свободи людини та громадянина, необхідним фактором переходу правових можливостей, що закріплені чинним законодавством у практику життєдіяльності будь-якої людини. Саме тому досить важливим завданням, що постає перед сучасною юридичною наукою, є визначення ролі правоохоронних органів у забезпеченні реалізації прав та свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у розробку проблеми забезпечення прав та свобод людини та громадянина зробили такі вчені, як: В. Авер'янов, Н. Боброва, Ю. Битяк, Л. Коваль, М. Козюбра, Ю. Кравченко, І. Левченко, О. Лукашова, Н. Недбайло, П. Рабінювич, Л. Суворов, О. Ярмиш та інші.

Проблемі забезпечення прав людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ, прокуратури, суду тощо присвячено чимало публікацій. Серед авторів таких праць слід назвати О. Бандурку, Ю. Вітик, Є. Гіда, К. Левченка, С. Мінченка, В. Негодченка, О. Панкевича, В. Січкаря А. Халюта та інших.

Водночас предметом самостійних наукових досліджень у вітчизняній юридичній науці були переважно організаційно-правові засади механізму забезпечення прав та свобод людини у діяльності окремих правоохоронних органів (поліції, прокуратури тощо). З огляду на це, актуальність даного наукового дослідження обумовлена перш за все відсутністю належних теоретико-правових досліджень у висвітленні ролі правоохоронних органів в забезпеченні прав людини та потребою у реформуванні правоохоронних органів та приведенні діяльності правоохоронних органів у відповідність до норм міжнародних документів у галузі прав людини та Конституції України.

Метою статті є науково-теоретичний аналіз визначення ролі правоохоронних органів в механізмі забезпечення прав та свобод людини та громадянина та окреслення тенденцій подальших наукових пошуків у сфері забезпечення прав людини правоохоронними органами.

Завданнями статті є:

- висвітлення поняття «правоохоронні органи»;
- визначення ролі правоохоронних органів в механізмі захисту прав та свобод людини;
- формування ключових теоретико-правових положень діяльності правоохоронних органів в сфері забезпечення прав людини.

Виклад основного матеріалу. «Людина прийшла до суспільства не для того, щоб мати

менше прав, ніж вона мала раніше, а для того, щоб ці права краще оберігати» - справедливо наголошував Т. Пейн. Завдання держави, яка претендує на те, що вона називається правовою державою, полягає не тільки в тому, щоб визнати за своїми громадянами наявність основних природних людських прав і свобод (оскільки не держава дарує останні, проте вона має реальну здатність обмежити їх або зовсім виключити із життя суспільства), а тому, щоб, проголосивши такі права і свободи, забезпечити можливість їх реалізувати та забезпечити безпеку особи [2, с. 15].

Питання забезпечення прав людини та громадянина завжди знаходилось в полі зору вітчизняних науковців. Водночас слід визнати здебільшого декларативний характер прав та свобод людини, слабку соціально-правову захищеність, недостатню гарантованість з боку державних інституцій, відсутність необхідних механізмів забезпечення прав та свобод людини.

Рівень розвитку свободи та демократії у суспільстві визнається не стільки декларуванням цінності прав та свобод людини, ратифікацією міжнародних нормативно-правових документів в області прав людини та громадянина, скільки наявністю дієвого, ефективного механізму реалізації прав та свобод людини, котрий передбачає гарантії їх забезпечення та захисту. Як слушно відмічає В. Коваленко: «нині кожна людина розуміє, що сутність її прав та свобод полягає не так у їх декларативному проголошенні, як у забезпеченні здійснення, які матеріальні, правові та інші гарантії надають держава та її органи для їх послідовної та всебічної реалізації» [4, с. 83]. Серед цих гарантій неабияку роль відіграють правоохоронні органи.

Для того аби визначити роль правоохоронних органів в сфері забезпечення прав людини та свобод людини та громадянина, необхідно зупинитися на висвітленні поняття «правоохоронні органи».

Незважаючи на те, що поняття «правоохоронні органи» є одним із найуживаніших термінів у праві, в юридичній літературі та в законодавчій площині не сформувалося чітке уявлення про зміст цієї категорії. Все це породжує неточності та протиріччя. Як наслідок виникають проблеми теоретичного та практичного характеру.

Одна група вчених схиляється до тієї точки зору, що цим поняттям охоплюються всі державні органи та громадські організації, котрі в тій чи іншій мірі наділені правоохоронними функціями [6, 8,]. Натомість інша група вче-

них пропонує розглядати дане поняття в вузькому (державні органи, спеціально створені для забезпечення законності й правопорядку, боротьби зі злочинністю і яким з цією метою надані повноваження примусу та перевиховання правопорушників) та широкому (державні органи, які наділені певними повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності й правопорядку) розумінні [9, с. 53].

Заслуговує на увагу точка зору Н. Заяць, котра зазначає, що «правоохоронна діяльність включає в себе не тільки елементи примусу та покарання, але й такі напрямки як забезпечення та захист. Відповідно, основна мета такої діяльності не тільки у припиненні правопорушень, хоча важливість цього напрямку є беззаперечною, але й охорона честі, гідності особи, захист її прав та свобод. Саме тому, до органів, для яких забезпечення прав і свобод особи є одним з головних завдань, необхідно зарахувати суд, прокуратуру, органи внутрішніх справ, державної безпеки, арбітраж, юстиція, нотаріат. Діяльність усіх органів, що входять до складу правоохоронних має важливе значення у забезпеченні життєдіяльності суспільства, захисті інтересів держави та охороні прав людини і громадянина. Без сумніву, роль окремих правоохоронних органів у розв'язанні зазначеного кола питань є неоднаковою, що пояснюється відмінностями компетенції, функцій, форм та методів роботи, наявністю сил та засобів, якими ці органи володіють. Доповнюючи один одного, правоохоронні органи утворюють систему, що є ядром організаційного забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини» [3, с. 43].

Аналіз нормативно-правових актів засвідчує відсутність чітко встановленого та вичерпного переліку органів, які відносяться до правоохоронних. У Конституції України поняття «правоохоронні органи» вживається у ч.3 ст. 17, щодо забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, яка покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. В інших законодавчих актах надається більш розширене тлумачення поняття «правоохоронні органи». Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» правоохоронні органи – органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань,

слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні та правоохоронні функції. Як бачимо, визначення поняття «правоохоронні органи», що закріплено в даному законодавчому акті не містить вичерпного характеру правоохоронних органів. Щодо недоліків цього законодавчого визначення терміна «правоохоронні органи» А. Берлач акцентує увагу на тому, що механічне включення таких різних за своїми завданнями, функціями та повноваженнями органів не розв'язує наявні проблеми, більше того – створює умови для різного тлумачення правових норм, що особливо загострює ситуацію в правозастосовній сфері [1, с. 11].

Поняття «правоохоронні органи» також вживається у Законі України «Про основи національної безпеки України», у ст. 1 якого зазначено, що правоохоронні органи – органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій. Ст. 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» визначає правоохоронні органи як державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. У вітчизняних законодавчих актах правоохоронними прямо названі лише окремі державні органи. Це служба безпеки України (ст. 1 Закону України «Про службу безпеки України»), Управління державної охорони України (ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»), Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»), Державна прикордонна служба України (ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»). Що стосується інших органів, то вони в законах, які визначають їх правовий статус, прямо не називаються правоохоронними. Через активне впровадження у законодавство України термін «правоохоронні органи» вже став настільки звичним, що законодавець хоча і використовує його в нормативно-правових актах, але не надає йому законодавчого визначення і не наводить переліку органів, які належать до правоохоронних.

Механізм забезпечення прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів, на думку В. Пчолкіна, можна уявити в вигляді двох підсистем. Перша – система охорони, яка включає

в себе правові засоби, що встановлюють межі законного обмеження індивідуальної свободи громадян (засоби гарантування) та забезпечення законності під час застосування заходів примусу, що обмежує таку свободу (засоби охорони). Система охорони діє постійно і спрямована на припинення протиправних посягань на свободу громадян з боку посадових осіб правоохоронних органів. Друга – система захисту – становить єдність правових заходів, що забезпечують поновлення порушеного права, притягнення до відповідальності винних, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням (засоби гарантування), та організації діяльності правоохоронних органів щодо реалізації юридичних засобів захисту прав і свобод людини (засоби захисту). Необхідність застосування засобів захисту виникає у випадку порушення прав і свобод людини посадовими особами. Використання правоохоронними органами зазначених заходів регламентується законами та іншими правовими актами, які доповнюються організаційною та контрольно-наглядовою діяльністю, що дозволяє реалізувати ці правові акти в тим самим запобігти незаконним посяганням з боку окремих посадових осіб на права людини [7, с. 10].

Аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити основні напрями діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав та свобод людини:

- охорона прав, свобод та законних інтересів людини, що задекларовані в Конституції України;
- захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів незалежно від віку, статі, національності, расової належності тощо;
- забезпечення умов для реалізацію людиною своїх прав, свобод та законних інтересів;
- недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень та порушень прав, свобод людини.

Доцільно зазначити, що основні напрями діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина безпосередньо впливають з тих завдань, виконання яких покладено на ці органи чинним законодавством. Вони спрямовані на:

- захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів, незалежно від віку, статі, національності, расової приналежності, мови тощо;
- створення умов щодо сприяння реалізації прав і свобод кожним громадянином, відпо-

відно до Конституції України, шляхом охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки;

- усунення причин і обставин, які загрожують процесу реалізації конституційних прав і свобод людини, обмежують можливості повної реалізації вказаних прав або підривають існуючі гарантії здійснення прав в суспільстві;

- створення умов і відповідних правових засад, що унеможливають порушення конституційних прав і свобод, шляхом забезпечення належної безпеки кожного громадянина, запобігання та негайного припинення правопорушень, зміцнення правопорядку, забезпечення законності в діяльності правоохоронних органів тощо;

- встановлення винних у порушенні прав і свобод людини та притягнення їх до відповідальності згідно чинного законодавства, вимог міжнародних стандартів прав людини;

- поновлення порушених прав шляхом відшкодування матеріальних збитків та завданої моральної шкоди, реабілітації, реституції, компенсації тощо за рахунок держави чи фізичних осіб;

- недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод і законних інтересів громадян;

- забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів.

Норми чинного законодавства, що спрямовані на забезпечення державою реалізації, охорони та захисту прав та свобод людини потребують від правоохоронних органів послідовно спрямувати свою правозастосовну діяльність на забезпечення добробуту людини, дотримуючись принципу верховенства закону. Реалізація даного принципу втілюється у формулі: «дозволено все, що не заборонено законом».

Цілком зрозуміло, що ефективно забезпечення прав та свобод людини може бути належним лише за умови, коли структура, форми діяльності, ставлення до людини у представників правоохоронних органів будуть оптимальними у плані відчуття та швидкого реагування на будь-які негативні моменти, які стоять на заваді практичного втілення та реалізації прав та свобод людини.

Разом з тим, важливо усвідомлювати, що права людини і громадянина є фундаментальними, тому забезпечення автономності особи з боку правоохоронних органів базується на ключових аксіомах:

– будь-який правоохоронний орган має обмеження для своєї діяльності;

– у кожної людини є своя суверенна сфера, у яку жоден правоохоронний орган не вправі втручатися;

– кожна людина може виступити проти держави або її органів (в тому числі і правоохоронних), посадових осіб з метою захисту своїх прав.

Виконуючи покладені на них завдання, правоохоронні органи повинні захищати права людини не залежно від її соціального походження, матеріального стану, громадянства, віри, расової, релігійної належності, мови, освіти, політичних поглядів тощо. На жаль, так не завжди буває і довіра населення до діяльності правоохоронних органів, незважаючи на реформування, залишається низькою. Основними причинами, що формують думку населення, є високий рівень корупції, низький рівень правової культури, формальний підхід до виконання законодавчих приписів в сфері захисту прав людини і т. ін. Численні звернення громадян України до Європейського Суду з прав людини дають підстави для критичної оцінки рівня захисту прав та свобод людини в нашій державі.

Виконання правоохоронними органами покладених на них обов'язків є основною умовою захисту прав та свобод людини та громадянина, але, результати цієї діяльності залежать не лише від рівня професіоналізму правоохоронців, але й ступеня довіри до них з боку населення. Саме тому, одним з ключових напрямів реформування правоохоронних органів має бути нове бачення взаємодії правоохоронних органів з населенням. Як слушно відмічає А. Лебедева, «необхідно відійти від старих стереотипів цих відносин, які ґрунтувалися на владно-репресивних, недовірливих, а в деяких випадках і негативних, ворожих проявах. Ці відносини повинні ґрунтуватися на партнерських засадах» [5, с. 17].

Для працівників правоохоронних органів, права людини мають бути невід'ємною складовою правової культури та правосвідомості. Ефективне забезпечення реалізації основних прав та свобод людини правоохоронними органами залежить від юридичної підготовки, котра сьогодні є далекою від ідеалу. Саме тому, досить важливе завдання, яке стоїть перед правоохоронцями – покращення рівня володіння ґрунтовними знаннями нормативних актів як національного, так і міжнародного регулювання, котрі регламентують порядок захисту прав та свобод людини.

Серед актуальних завдань, що стоять на шляху покращення діяльності правоохоронних органів щодо захисту прав та свобод людини та громадянина постає проблема вдосконалення вітчизняного законодавства, що регулює зазначену сферу. Слід відзначити, що нормативно-правові акти не повною мірою послідовні і недостатньо адаптовані до сучасних реалій, не відповідають нормам міжнародного права в галузі прав людини та Конституції України.

Висновки і пропозиції. Реформування правоохоронних органів – це перший крок, який здійснила наша держава на шляху наближення до європейських стандартів в питаннях захисту прав людини та громадянина. Проте сьогодення вимагає від держави нових правових підходів в питанні забезпечення прав людини та громадянина. Для цього необхідні кардинальні зміни в процесі організації правових засад функціонування правоохоронних органів, зокрема вдосконалення форм, методів забезпечення прав та свобод людини та громадянина, підвищення рівня правової культури представників правоохоронних органів, гуманізація діяльності правоохоронних органів та підвищення рівня довіри серед населення тощо.

Список використаної літератури:

1. Берлач А.І. Принципи діяльності правоохоронних органів в контексті адміністративної реформи в Україні. Кримський юридичний вісник «Адміністративна реформа та проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів». Сімферополь, 2008. Вип. 2. С. 10-14.
2. Григонис Э.П. Органы внутренних дел в механизме правового государства (теоретико-правовой аспект): Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург., 1995. 213 с.
3. Заяць Н.В. Повага до прав людини в діяльності правоохоронних органів. Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку (присвячене пам'яті видатного науковця О.Ф. Граніна). Київ.: Істина, 2017. – С. 42-45.
4. Коваленко В.В. Механізм захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 1. С. 81-87.
5. Лебедева А.В. Адміністративно-правові та організаційні засади взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. – Дніпропетровськ., 2009. – 261 с.
6. Лихова С. Про визначення поняття «правоохоронні органи». Радянське право. 1984. № 11. С. 74-74.
7. Пчолкін В.Д., Федосова О.В. Теоретико-правові аспекти забезпечення прав і свобод людини

-
- й громадянина в діяльності правоохоронних органів. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 8-12.
8. Судебные и правоохранительные органы Украины: учебн. Под ред. проф. А.М. Бандурки. Харьков: Университет внутренних дел, 1999. 350 с.
9. Телвін Р. Про поняття «правоохоронні органи» у вузькому та широкому розумінні. *Радянське право*. 1985. № 7. С. 52-54.
-

Hromovenko K. V., Tytska Ya. O. The role of law enforcement agencies in ensuring human rights: theoretical and legal aspect

This paper is devoted to an attempt to determine the role of law enforcement agencies in ensuring human rights. Attention is drawn to the fact that law enforcement agencies form a system that is the core of organizational support for the implementation of constitutional human rights and freedoms. As a confirmation of this thesis, the norms of the current legislation are given, which determine the main directions of activity of law enforcement bodies on ensuring human and civil rights and freedoms.

The question of the meaning of the term "law enforcement agencies" is considered separately and quite thoroughly. The main approaches to this concept in scientific circles, as well as from the standpoint of the legislator are analyzed. It is concluded that despite the fact that the concept of "law enforcement agencies" is one of the most commonly used terms in law, in the legal literature and in the legislative field, no clear idea of the meaning of this category.

The paper proposes a theoretical and legal analysis of the mechanism of ensuring human rights and freedoms in the activities of law enforcement agencies, which can be represented as two subsystems: the first - the security system, the second – the protection system. The analysis of the current state of work of law enforcement agencies is carried out, the main problems in the work of law enforcement agencies on the protection of human and civil rights are outlined. Specific proposals and recommendations for improving the mechanism of protection of human and civil rights by law enforcement agencies are provided. The main trends of further scientific research in the field of human rights enforcement by law enforcement agencies are outlined.

Key words: *law enforcement activity, law enforcement bodies, human rights and freedoms, civil rights and freedoms, law and order, legality, rule of law, protection mechanism.*